

בדין מילת עבדים ומי שאין אמו טמאה לידה

יוסף מזרחי

הקדמה

"מ"ע (=מצות עשה) על הרב למול עבדיו"¹. ציווי זה נלמד מן הפסוקים בבראשית², בהם נצטווה אברהם אבינו במילת הזכרים בישראל ובמילת העבדים, שנאמר: "ובן שמנת ימים ימול לכם כל זכר לדתיתכם, יליד בית ומקנת כסף מכל בן נכר אשר לא מזרעך הוא". ובפסוק הסמוך לו: "המול ימול יליד ביתך ומקנת כסף, והיתה בריתי בבשרכם לברית עולם".

מתוך פסוקים אלו עולה כי ישנם שלושה מחויבי מילה:

א. "כל זכר" – ישראלי;

ב. "יליד בית" – עבד הנולד בבית ישראל;

ג. "מקנת כסף" – העבדים הזכרים הנקנים לישראל משנולדו.

בנוסף, למדו חכמים מן הציווי הכפול כי ישנו חילוק מסוים מצד חובת הזמן – היום השמיני – וכי הוא אינו בהכרח הזמן הבלעדי לקיום מצוה זו. מתוך הפסוקים הנזכרים נראה, כי ישנם כאלה שלכתחילה – מצד עיקר הדין – יימולו לאחד, דהיינו ביום שנולדו, וכמובן – ישנם שחובתם היא דווקא ביום השמיני ללידתם. **בפסוק הראשון**³ מופיע עניין היום השמיני, ושם ישנה סמיכות בין "כל זכר לדתיתכם", המדבר בישראלי הפשוט, ובין "יליד בית ומקנת כסף", אלה העבדים. ופירש רש"י בשבת⁴, שמסתבר כי מה שהתורה חייבה ביחס לעבדים להימול ביום השמיני הוא דווקא כאשר יש דמיון בין שייכות העבד לאדונו לבין בן ישראל פשוט, ומציאות זו היא במצב שיש לאדון חלק באם ושהעבד נולד לתוך בית ישראלי מסוים. אמנם, **מהפסוק השני**⁵ נלמד על מציאות של עבד, שלמרות ששייכותו לבית אדונו אינה דומה לבן ישראל רגיל – אעפ"כ מצוה למולו. עד כאן הקדמנו בענייני עבדים.

נתחדשה הלכה בהר סיני – "אשה כי תזריע וילדה זכר, וטמאה שבעת ימים"⁶, ונסמך לו הפסוק "וביום השמיני, ימול בשר ערלתו"⁷. מכאן למדו חכמים: דווקא אישה הטמאה טומאת לידה בנה יימול בשמיני שחל להיות בשבת, אך מי שאינה טמאה טומאת לידה – אינה בכלל סמיכות הפסוקים. ואין מקום ללמוד שמילת בנה בשמיני תדחה שבת, שהרי מפסוק זה – מריבוי המילה "וביום" – למדו כי מילה בשמיני דוחה שבת.

א"כ ראינו כי ישנם שני דינים הנוגעים זה בזה:

א. דין מילת עבדים, שאינם בחובת מילה ביום השמיני דווקא;

ב. מי שאין אמו טמאה לידה אין מילתו דוחה שבת, אך צריך לברר את דין היום השמיני לגביו.

שאר הנימולים – ואפילו עבדים – יימולו לשמונה ותידחה השבת.

¹ שו"ע יו"ד סי' רס"ז סעי' א'.

² י"ז, י"ב-י"ג.

³ שם י"ב.

⁴ דף קל"ה: ד"ה "יש יליד בית שנימול לאי".

⁵ שם י"ג.

⁶ ויקרא י"ב, ב'.

⁷ שם ג'.

עיון בשולחן ערוך

בהלכות מילה נפסק בשולחן ערוך⁸: "קטן שנולד כשהוא מהול... ויוצא דופן ויליד בית שלא טבלה אמו עד שילדה, אע"פ שנימולים לח' אינם דוחים את השבת", ואילו בהלכות עבדים⁹ נפסק: "כשם שמילת הבנים דוחה את השבת כך מילת העבדים שהם נימולים לשמונה דוחה את השבת, חוץ מיליד בית ומקנת כסף שלא טבלה אמו עד שילדה, שאף על פי שהם נימולים לשמונה אינם דוחים את השבת".

יש לעיין מדוע בהלכה הנ"ל מהלכות מילה הזכיר השו"ע רק את יליד בית שנימול לשמונה ואינו דוחה את השבת, כששמע מדבריו שמקנת כסף ידחה את השבת (ולמרות שישנו מצב שאינו נימול לשמונה כלל!), ואילו בהלכה מהלכות עבדים כן הזכיר את מקנת כסף כמקביל ליליד בית? וכן כאשר פוסק¹⁰ באלו המקרים המסופקים האם שייכים במצות מילה ביום השמיני, אינו מזכיר שם כלל את בן הנוכריה ואת יליד בית שנימולים לשמונה. אמנם כאן ניתן ליישב ולומר כי בסימן זה הזכיר מרן רק את אותם ספקות שאין בהם עצמם חילוק כלל, והספק בהם הינו האם שייכת בהם מצות מילה בשמיני או לא. לעומת זאת, בדין העבדים – ישנם כמה דינים פשוטים וכמה מסופקים. אך אם כך הדבר, תיכף נצטרך לחזור לשאלה הקודמת: מדוע בהלכות מילה⁸ נקט דווקא "יליד בית" והשמיט שאר בני הנוכריה, כגון מקנת כסף ובני הגרים, והרי גם הם לא נימולים בשבת?

עיון בגמרא

נאמר במסכת שבת¹¹: "אמר ר' אסי: כל שאמו טמאה לידה – נימול לשמונה, וכל שאין אמו טמאה לידה – אין נימול לשמונה, שנאמר¹²: 'אשה כי תזריע וילדה זכר וטמאה' וגו' וביום השמיני ימול בשר ערלתו".

דוגמא לאלו הביא רש"י שם¹³ יוצא דופן וגיוורת שילדה ולא טבלה. ונרחיב בדין יוצא דופן: במשנה במסכת נידה¹⁴ מצינו מחלוקת חכמים ורבי שמעון לגבי יוצא דופן, האם אמו טמאה לידה. לחכמים – אין אמו סופרת ימי טומאה וטהרה, שנאמר "אשה כי תזריע וילדה"¹⁵, ודרשו: עד שתלד ממקום שמזרעת. ואילו רבי שמעון סובר שהריהו כילוד רגיל, ודורש את הפסוק בעניין אחר. להלכה נפסק כחכמים, שיוצא דופן אינו מטמא את אמו¹⁶. ע"פ מסקנה זו, נחלקו בגמרא בשבת¹⁷ רב הונא ורב חייה בר רב ביוצא דופן ומי שיש לו שתי ערלות¹⁸: "חד אמר: מחללין עליו

⁸ יו"ד סי' רס"ו סעי' י.

⁹ שם סי' רס"ז סעי' ב'.

¹⁰ שם סי' רס"ב סעי' ג'.

¹¹ דף קל"ה.

¹² ויקרא י"ב, ב'–ג'.

¹³ ד"ה "כל שאין אמו".

¹⁴ דף מ'.

¹⁵ ויקרא י"ב, ב'.

¹⁶ ה"ל איסורי ביאה פרק י' הלכה ה', שו"ע יו"ד סי' קצ"ד סעי' י"ד.

¹⁷ דף קל"ה:

¹⁸ פירוש אחד – שיש לו שני גידים; פירוש שני – שיש לו שתי עורות זו ע"ג זו.

את השבת, וחד אמר: אין מחללין". מבינה הגמרא כי מחלוקתם היא דווקא ביחס לחילול שבת, אך ודאי לשמונה נימול, למרות שאין אמו טמאה לידה. א"כ – קשה על רב אסי, שדרש סמוכים בפסוקים אלו ביחס ליום השמיני, ובאמת אין מקום לדרשה זו. משיבה הגמרא: "הא בהא תליא", כלומר – מי שסבר שדוחה שבת סובר שנימול לשמונה אע"פ שאין אמו טמאה, ואידך סבירא ליה כרב אסי.

א"כ יוצא שישנה מחלוקת האם יש לדרוש סמוכין בפסוקים אלו, או שמא הפסוק "וביום השמיני נימול בשר ערלתו"⁷ משמש כיחידה נפרדת המלמדת אותנו כי כל הנימול לשמונה דוחה שבת ללא קשר הכרחי לפסוק שלפניו "אשה כי תזריע"⁶.

בשלב זה מבינה הגמרא כי מאמר רבה¹⁹ בשם רב אסי מקורו במחלוקת תנאים.

"כתנאי:

1. יש יליד בית שנימול לאחד ויש יליד בית שנימול לשמנה, יש מקנת כסף שנימול לאחד ויש מקנת כסף שנימול לשמנה... כיצד?
2. לקח שפחה מעוברת ואח"כ ילדה – זהו מקנת כסף הנימול לשמונה,
3. לקח שפחה וילדה עמה – זו היא מקנת כסף שנימול לאחד.
4. ויש יליד בית שנימול לשמנה, כיצד?
5. לקח שפחה ונתעברה אצלו וילדה – זהו יליד בית הנימול לשמנה.
6. רב חמא אומר: ילדה ואח"כ הטבילה – זהו יליד בית שנימול לאחד, הטבילה ואחר כך ילדה – זהו יליד בית הנימול לשמנה". (עד כאן הברייתא).
7. מבינה הגמרא מתוך כך: "ותנא קמא לא שני ליה בין הטבילה ואח"כ ילדה, בין ילדה ואח"כ הטבילה, דאע"ג דאין אמו טמאה לידה – נימול לשמנה!
8. בשלמא לר' חמא – משכחת לה יליד בית נימול לא', יליד בית נימול לח'. מקנת כסף נימול לא', ומקנת כסף נימול לח'. ילדה ואח"כ הטבילה – זהו יליד בית שנימול לאחד, הטבילה ואח"כ ילדה – זהו יליד בית שנימול לח'. מקנת כסף נימול לשמנה – כגון שלקח שפחה מעוברת והטבילה ואח"כ ילדה,
9. מקנת כסף נימול לאחד – כגון שלקח זה שפחה וזה עוברת.
10. אלא לת"ק – בשלמא כולהו משכחת להו, אלא יליד בית נימול לאחד היכי משכחת לה?
11. א"ר ירמיה: בלוקח שפחה לעוברת... אמר רב משרשיא: בלוקח שפחה ע"מ שלא להטבילה".

שינויי גירסאות

הגירסה המובאת לעיל היא גירסת הגמרא שלפנינו – גירסת רש"י; אך **בעל השאלות**²⁰ גרס בכמה שינויים את הברייתא. השינויים המשמעותיים בגירסתו הם אלה:

¹⁹ בגמרא שלפנינו לא נדפס שמו של רבה, אך ברור הדבר שישנה כאן השמטה שהרי אביי לא היה בן שיחו של רב אסי. וכן מצאתי בדפוסים אחרים (וראה בהגהות הב"ח על הרי"ף בשבת, דף נ"ד. מדפניו, אות א').

²⁰ העמק שאלה, פרשת לך לך שאילתא ט', והובאו דבריו ברש"י (כאן בד"ה "כתנאי"). וכן היא גירסת הרמב"ם כפי שיתברר לקמן, וגם תוס' (כאן ד"ה "כגון שלקח זה שפחה") הסכים לה.

במקום שכתוב בו "שנימול לאחד" (שורות 9-1) גרס "שנימול לאחד שמונה";
בדעת רב חמא – מקנת כסף נימול לאחד "כגון שלקח זה שפחה וזה עובר" (שורה 9) – גרס "לקח
שפחה ועובר עמה נמול לאחר שמונה";
ובתשובת רבי ירמיה (שורה 11) גרס "אמר רבי ירמיה: כגון שלקח שפחה לעובריה **דהא לא קנייא
לי' לישראל**".

גירסת רש"י

כתב רש"י מה שגרס בשאלות, משום שהיה קשה לו הדוחק בעמדת הברייתא בשני לקוחות
ושינוי הסיפא מן הרישא (שורות 3 ו-9). ננסה לבאר את עיקר שיטת רש"י ע"פ הסבר הנצי"ב
בביאורו לשאלות²¹:

מציאות מקנת כסף הנימול לאחד לרב חמא היא "כגון שלקח זה שפחה וזה עובר" (שורה 9),
ובהכרח צריך רש"י לגרוס כן, שאם יגרוס כבעל השאלות – מה חידוש ישנו ב"לקח שפחה וולדה
עמה" (שורה 3)? הרי לרב חמא בטבילה תלוי הדבר, ומצב ש"ולדה עמה" זהה למצב של קודם
טבילה, אך זאת כבר למדנו מ"יליד בית" – שאם לא טבלה קודם הלידה וקיבלה עליה דיני
המצוות ובתוכם תורת הטומאה הדין יהיה כרב אסי. וא"כ – לא יהיה צורך ולא יחודש דבר
בפסוק מהמילים "מקנת כסף". אלא החידוש ב"מקנת כסף" לרב חמא הינו, שאם ישראל אחד
קנה השפחה וישראל אחר קנה העובר למרות שטבלה ולרשות ישראלית היא שייכת אין זה נקרא
"לכס"²² שאין לבעלים חלק באם הנוולד²³.

ת"ק, לעומת זאת, אינו יכול ללמוד כן מאותו ייתור של "מקנת כסף", משום שמכאן הוא לומד
את הדין של ילדה ואח"כ קנאה – ובעצם את הדין הפשוט של מצות מילת עבד הנקנה מן השוק.
אך לאמתו של דבר, דין שני לקוחות עולה יפה גם לדעת ת"ק, אם כי לשיטתו הלימוד יהיה מן
המילים "יליד בית", שהרי אין ת"ק מתעלם מהביטוי "לכס" בפסוק וגם הוא מצריך שייכות
משותפת לאם ולילד לאותו בית אב על מנת שיימול בשמיני, ואפילו אם טבלה ושייכת לבית
ישראלי אחר – אין זה מועיל²⁴. א"כ רואים כי גם רב חמא וגם ת"ק דורשים את המילה "לכס"
כשייכות לבית אחד; אמנם לרב חמא – השייכות צריכה להיות לא רק רשמית "על הנייר", אלא
גם מהותית – שייכות למצוות וחובות כטומאה וטהרה.

שיטת בעל השאלות

מתוך גירסתו של רב אחאי גאון עולה כי לו התבוננות שונה במצות מילת העבדים, ואותה מבאר
הנצי"ב שם כלהלן:

רב אחאי גאון לא סבר כלימודו של רש"י במילה "לכס" ולא מצריך דמיון טוטאלי בין העבדים
לישראל על מנת לחייבם למול ביום השמיני, וא"כ לא יסבור כרש"י ב"לקח זה שפחה וזה עובר"
שנימול לאחד, כיון שלדעתו יהיה הוא כישראלי גמור ויימול לשמונה, כי מה אכפת לנו מהאם,

²¹ שם, אות ב'.

²² בראשית י"ז, י"ב.

²³ רש"י (ד"ה "משכחת לה") סובר כי באמת יכול רב חמא לחלק במקנת כסף בין טבלה לפני לידה ובין לאחר לידה,
אמנם כמו שאמרנו החידוש היותר גדול הוא בשני לקוחות, שמראה שצריך דומיא לכס ממש.

²⁴ כמו שראינו שאין רש"י גורס בתשובת רבי ירמיה "דהא לא קנייא לי' לישראל".

והרי אין צורך להידמות ממש לבן ישראל²⁵, אלא כמו שגרס ב"לקח שפחה וולדה עמה... שנימול לאחר שמונה" – וזהו החידוש של "מקנת כסף".

אך א"כ נשאל מה ששאל רש"י – מה צורך ב"מקנת כסף"? הרי למדנו זאת מ"יליד בית", שדווקא יליד בית נימול לשמונה ולא מי שנולד קודם שקנאה (לדעת ת"ק) או כשעדיין לא הטבילה (לדעת רב חמא). אלא שאם נדקדק נראה, שבגירסתו לא גרס "לאחד" אלא "לאחר שמונה"; מכאן למדנו, כי רב אחאי סובר שהחידוש ב"מקנת כסף" הוא עצם חיוב עשיית מילה לאותו עבד הנקנה בצורה זו, ולא תאמר: כיון שלא הקפידה התורה למולו בשמיני – לא הקפידה כלל, אלא דע כי התורה כן רוצה שיימול גם הוא, ולא רק הנולד אצלך (שאת זה למדנו מ"יליד בית"). אמנם, בכל זאת אין חובה למולו דווקא ביום שנולד (אם כי אין זה מן הנמנע, ויכול אם רוצה למולו מיד, שהרי לא חלק על דברי הירושלמי "יש קטן נימול ליומו"²⁶), והעיקר שיהיה העבד נימול ולא יקיימו ערל, ולכן גרס "אחר שמונה". וכן לת"ק בתשובת רבי ירמיה גרס "דהא לא קנייא ליי לישראל" שמשמע דווקא בלוקח מן הגוי – ולא סתם "לעובריה", כרש"י, שמשמע אפילו מישראל – להורות כי היתה לנו הו"א שייפטר הנולד ממילה לגמרי, שהרי אמו לא נלקחה כלל; לכן השמיע הפסוק "מקנת כסף".

שלב ההתלבטות ההלכתית

ישנן שלוש גישות בפסיקת ההלכה בסוגיה זו, והן:

א. שיטת רבנו יונה²⁷ והריטב"א²⁸ – הפוסקים כרב חמא. שיקול ההכרעה ההלכתי הוא כלהלן: בברייתא ישנם שני תנאים החולקים, וסתם ת"ק הוא דעת הרבים²⁹, והיה ראוי לפסוק כמותו מצד "יחיד ורבים הלכה כרבים"³⁰. אך כיון שבגמרא רבה³¹ ורב אסי ואחד מן האמוראים רב הונא או רב חייה בר רב סוברים כרב חמא – אזלינן בתר רוב אמוראי, שהם אחרונים, ועוד שראו הברייתא ולא קיבלוה והסתבר להם כרב חמא. והוסיף הרדב"ז בתשובה³², כי כלל זה קיים דווקא היכן שלא מפורש מי הם הרבים אלא בסתם, והוא מסתמא דעת הרבים; אך היכן שמפורשים – צריך עיון בדבר אפילו לשיטת רבנו יונה.

²⁵ וכן היא דעת תוס' בד"ה "כגון שלקח זה שפחה". והקשה בב"ח (יו"ד סי' רס"ז, ס"ק ב'), שהרי למסקנה בלוקח שפחה לעובריה למרות שנקרא יליד בית נימול לאחד, שכן צריך ממש דומיא ד"לכם" אפילו בשפחת ישראל שכבר טבלה, וא"כ כל שכן בשני לקוחות שאין לו חלק כלל באמו. וכך משמע גם ברמב"ם (פרק א' דהלי מילה), שבלקוחות האם תלוי הדבר, למרות שגורס כשאלתות כפי שנראה לקמן.

²⁶ שבת פרק י"ט הלכה ה'.

²⁷ הובאה דעתו ברשב"א (דף קל"ה). ד"ה "גיי הגאונים ז"ל", בשם "מורי הרב ז"ל" ובר"ן (דף נ"ד: מדפי הרי"ף ד"ה "ולענין הלכה").

²⁸ דף קל"ה: ד"ה "בלוקח שפחה ע"מ שלא להטבילה".

²⁹ ולי צריך עיון מהיכן ברור לראשונים שסתם ת"ק הוא כחכמים.

³⁰ ברכות דף ט'.

³¹ ע"פ שדי חמד כרך ג' מערכת י' כלל ד', כי האומר שמועה בשם אומרה ולא חלק עליו מסתמא סבירא ליה הכי והווי תרי, ע"פ שער המלך פרק ג' מהל' יום טוב הלכה ה', בשם הרא"ש והראב"ה. עוד הוסיף שם, שמצא בשו"ת חת"ס (או"ח סי' קס"ד), שמה שאמר הרא"ש הוא דווקא שידוע לנו כי האומר הוא גברא רבה ולא תלמיד שיתכן שלא הגיע להוראה.

³² ח"ה סי' אלף שפ"ב (ט').

ב. מאידך גיסא, לדעה אחת ברמב"ן³³ ובעל ספר ההשלמה³⁴ – שפסקו כת"ק, משום שהוא כרבים. אילולא היו רב הונא ורב חייא בר רב חולקים – היינו פוסקים כרב אסי שבטומאה תלויה המילה כרב חמא, אך כיון שנחלקו בדברי התנאים – אזלינן בתר רבי דתנאים. ועוד, כיון ששאר אמוראים – רבא, רבי ירמיה ורב משרשיא – דנו בסוגיה ע"פ דברי ת"ק שהלכה כמותו. הטור³⁵ כתב שבעל השאלות פסק כת"ק. אמנם הוא עצמו מסתפק, ופוסק לחומרא. ג. הרמב"ן³⁶, הרז"ה³⁷, בה"ג³⁸ והרי"ף³⁹ – המסתפקים הלכה כמי, ופוסקים לחומרא. כלומר, כל המוזכרים בברייתא נימולים לשמונה ולא דוחים את השבת. והרי"ף⁴⁰ כתב, שכן דעת הרמב"ם.

הרמב"ם ופסיקתו

הרמב"ם בפרק א' מהלכות מילה⁴¹ פותח את דיני מילת העבדים בהגדרה כללית, וקובע כי יליד בית נימול לשמונה ומקנת כסף נימול לאחד אף אם נולד ביום שלקחו. אמנם, כותב הר"מ, ישנם היוצאים מן הכלל: מקנת כסף שנימול לשמונה – כש"לקח שפחה ולקח עוברת עמה"⁴², וב"לקח שפחה לעוברת"⁴³ – שהנולד לא הגיע ל"מדרגה" של יליד בית – יימול לאחד, ואם טבלה אמו לאחר שילדה – נימול לשמונה⁴⁴. והראב"ד שם כתב: "לדעת ר' חמא מחלקין בין ילדה ואח"כ הטבילה להטבילה ואח"כ טבלה".

בהלכה י' שם פסק הר"מ, שמילת עבדים שחל שמיני שלהם בשבת דוחה את השבת, חוץ מליד בית שלא טבלה אמו קודם שילדה, שאמנם נימול לשמונה אך לא דוחה את השבת.

מתוך פסקיו אלו משמע, שפסק כת"ק – שלא בטומאה תלוי הדבר אלא בלקיחה בעלמא, ואולי כפי שלמד רש"י את הפוסקים. אך א"כ יקשה עלינו ממה שתולה הרמב"ם בהלכה י' את אי דחיית השבת בטבילת השפחה. ועוד מקשה הראב"ד שם: אם נסתפק הר"מ אם הלכה כרב חמא ולענין שבת הולכים לחומרא – אז גם במקנת כסף שנימול לשמונה, אע"פ שאמו לא טבלה, היה לו

³³ דף קל"ה. ד"ה "הא דאמר רבא א"ר אסי", ושם הביא שכן דעת הר"ף, מתוך שלא פסק הלכה כמי ובסתם הלכה כת"ק.

³⁴ הובא במאירי דף קל"ה: בשם "גדולי הדורות שלפנינו" (ראה בהערה 177 מהמהדיר).

³⁵ יו"ד סי' רס"ז.

³⁶ שם.

³⁷ דף נ"ד: מדפי הרי"ף ד"ה "הכי גרסינן כיצד".

³⁸ כן כתב הרמב"ן שם. ועיי' בהלכות גדולות, הל' מילה ד"ה "ובר ישראל דאית ליה שפחה" (עמ' קנ"א במהדו' מ"י), ושם בפירוש הרע"ז הילדסהיימר.

³⁹ הרי"ף (דף נ"ד מדפיו) הביא את הסוגיה כלשונה בגמרא ולא הכריע; מכך רצו שאר הראשונים לומר שהסתפק ופסק לחומרא.

⁴⁰ דף נ"ד: מדפי הרי"ף סוף ד"ה "ולענין הלכה".

⁴¹ הלכות גי-ה'.

⁴² הלכה ד'. הגר"א (יו"ד סי' רס"ז ס"ק ג') העיר כי הרמב"ם גרס כגירסת השאלות ולכן השמיט כאן דין שני לקוחות זה עובר וזה שפחה. ואילו הרמ"א (שם סעי' א') כן הביא דין זה ע"פ דברי הטור שהבין בדברי הרמב"ם כי סבר כמו רש"י בדין "לכם".

⁴³ הלכה ה'. לדעת הטור (יו"ד סי' רס"ז) הרמב"ם לא חילק בין לקח מגוי או מישראל שהרי לשיטתו טעם אחד הוא שצריך דמיון ל"לכם". אך הגר"א (שם ס"ק ג') כתב שהרמב"ם חולק על הטור ולא סבירא ליה דעת רש"י, ומפרש בלקח מגוי דוקא.

⁴⁴ הלכה ה'.

לרמב"ם להחמיר. ובאמת הר"ן⁴⁰ הבין שכך פסק ברמב"ם, משום שלא נפשטה הלכה כמי בגמרא מטילין אותה לחומרא – נימול לשמונה ולא דוחה שבת, בין מקנת כסף ובין יליד בית.

העמדת הכסף משנה בדברי הרמב"ם

הכסף משנה⁴⁵ מסכים עם טענת הראב"ד, שאם באמת הר"ם פוסק לחומרא משום שהסתפק הלכה כמי – יקשה עליו, ובספק עצום יושארו הלכותיו. אלא שבאמת נראה לבעל הכסף משנה⁴⁶, כי הרמב"ם פסק לחלוטין כת"ק, מהטעמים שהובאו לעיל.

וביאור הגמרא כך הוא: אכן, כפי שאמרנו, סתם "יליד בית" פירושו שלקח שפחה ונתעברה אצלו ונימול לשמונה. וגירסתו במקנת כסף שנימול לאחד היא "לקח שפחה וולדה עמה" כשאילתות, וגם זה פשוט.

אמנם היתה לנו הו"א לומר, שיימול לשמונה דווקא כשכל ההיריון היה בבית ישראל, אך אם קנה האדון את העובר בפני עצמו – למרות שקנה גם את האם – יימול באחד במקנת כסף רגיל; קמ"ל מקנת כסף שנימול לשמונה. ולמד זאת מתוך שלא חילקה הגמרא, שהיתה אומרת: במה דברים אמורים? דווקא כשקנה האם והעובר בלי חילוק, אך אם קנה העובר ואח"כ האם – יימול לאחד, וכל שכן כשוולדה עמה. מכך שלא אמרה הברייתא כן, סוברת היא שתלוי הדבר בלידה בבית האדון.

לאחר מכן הביא הרמב"ם⁴⁷ את דעת רבי ירמיה, משום שפסק כת"ק, ולא משנה לנו האם טבלה או לא אלא דווקא מהי השייכות של האדון באם. ופסק זה תואם לדעת הרמב"ם במחלוקת האם קניין פירות קניין הגוף דמי או לאו⁴⁸, שפסק כר"ל שלא קניין הגוף דמי⁴⁹. ועל כן גם במקרה של שני לקוחות – "זה שפחה וזה עוברה" – יפסוק שנימול לאחד⁵⁰.

אח"כ המשיך לדעת רב משרשיא, וכיון שלקח האם שלא לשם עבדות ולא הטבילה – נימול הוולד ליום אחד, אך אם חזר בו והטבילה לשם עבדות מאוחר יותר, למרות שילדה כבר – מה אכפת לן, הרי סובר כת"ק שלא משנה לו מתי טבלה ולמפרע הוולד הרי הוא כיליד בית רגיל, שבסופו של ענין נולד בתוך ביתו ונימול לשמונה.

ועל מה שכתב בהלכה י' – שדווקא יליד בית שלא טבלה אמו, אע"פ שנימול לשמונה אינו דוחה את השבת – מחדש הכסף משנה, כי ברור לו לרמב"ם שזה דווקא ביליד בית, אך עבד מקנת כסף הנימול לשמונה כן דוחה את השבת, שהרי זו מילה בזמנה, ומה שהבינה הגמרא – שלא משנה לת"ק בין הטבילה ואח"כ ילדה לבין ילדה ואח"כ הטבילה – זה דווקא על מקנת כסף, משום שהוא מוזכר בברייתא ומילה בזמנה דוחה שבת. ולא חשש לדעת רב חמא, אלא הסתפק האם החילוק הנ"ל שייך גם ביליד בית או לא "כיון שאינו מוזכר בברייתא"⁵¹. לכן פסק לחומרא דווקא ביליד בית.

⁴⁵ על הלכה ה'.

⁴⁶ וכן פירש גם בבית יוסף על הטור יו"ד תחילת סי' רס"ז.

⁴⁷ שם הלכה ה'.

⁴⁸ יבמות דף ל"ו:

⁴⁹ ה"ל זכיה ומתנה פרק י"ב הלכה י"ג.

⁵⁰ למרות שגרס כבעל השאילתות עדיין דורש את דרשת רש"י על המילה "לכם" בפסוק, ואין זה סותר.

⁵¹ כך היא לשון הכסף משנה. אך קשה לכל רואה, שהרי כתוב מפורש בברייתא גם יליד בית הנימול לשמונה.

וכתב **דרך שניה** ליישוב הלכה י', והיא: משום שהביא קודם לכן⁴⁴ גם את דעת רבי ירמיה וגם את דעת רב משרשיא, נסתפק הרמב"ם האם באמת תועיל חזרתו של האדון במקרה שלקח שפחה על מנת שלא להטבילה לשם עבדות, שלדעת רב משרשיא לא תועיל חזרתו שהרי ילדה במחשבה לא לטבול כלל, ואילו רבי ירמיה יסבור שתועיל החזרה ויימול לשמונה. לכן פסק לחומרא בעניין שבת, ויימול לשמונה כדרך הקבועה לנימולים. עד כאן דעת הכס"מ בביאור הרמב"ם.

הרדב"ז בתשובה³² רוצה לומר בפשיטות, כי אין כל צורך לדחוק את הרמב"ם לפסוק כת"ק, וכמו ששאר גאוני עולם פסקו לחומרא כרב חמא – כך גם הוא פסק. אלא שהסביר, שבברייתא משמע כי רב חמא חולק דווקא בליד בית ולא במקנת כסף, וא"כ מודה רב חמא לת"ק ואין זה משנה מתי טבלה. וטעם הדבר הוא בדרישת מילות הפסוק "לכם" ו"יליד בית ומקנת כסף"; כיון שיליד בית קרוב לישראל באופן מעשי, שהרי נולד בבית ישראל, ומה אצל ישראל כל שאין אמו טמאה לידה אינו נימול לשמונה ואינו דוחה את השבת, אף יליד בית – דווקא שטבלה אמו יימול לשמונה וידחה שבת. אך מקנת כסף, שאינו דומיא ד"לכם" – לא משנה אם אמו טמאה לידה או לא, הנימול לשמונה ידחה השבת⁵², ובדין זה מודה רב חמא לת"ק. וא"כ במקנת כסף פוסק ככולי-עלמא, וביליד בית מסתפק ואזיל לחומרא. וזהו החידוש היותר גדול בפסוק – לחלק בין יליד בית למקנת כסף⁵³.

דעת הרדב"ז בעצמו היא להחמיר, ולכן כל מי שאין אמו טמאה לידה לא יימול בשבת. **הגר"א**⁵⁴ מסביר, כי אפילו אם פסקו הלכה כת"ק – שנימול לשמונה גם מי שאין אמו טמאה – בכל זאת מסופקים האמוראים האם דוחים את השבת בשבילם. ומה שרצו להעמיד את המחלוקת הזאת של מילה בשבת אליבא דתנאי – אין הבנה זו הכרחית אלא דווקא להעמדת רב אסי⁵⁵, אך אם קיימא לן שלא כרב אסי – נשארנו במחלוקת לגבי שבת, וא"כ לא דוחים אותה. וזוהי דעת הרי"ף והרמב"ם.

דעת הב"ח ויישוב דברי השו"ע

הבית חדש⁵⁶ רוצה להוכיח כי הבנת הרי"ן והראב"ד ברמב"ם נכונה. באמת סובר הרמב"ם כי יש לפסוק לחומרא, ולא נפסקה הלכה בבירור כאחד התנאים החלוקים, וחוששים לדעת רב חמא. אולם מה שהיה קשה לנו מדבריו – מדוע לא הזכיר מקנת כסף שנימול לשמונה ואינו דוחה את השבת – לא קשה כלל, שהרי הרמב"ם בריש הלכות מילה⁵⁷ קבע ככלל שיליד בית נימול לשמונה

⁵² כלומר: למרות שבפרשת תזריע מדובר על אישה שבהכרח טמאה לידה [אישה כי תזריע... וביום השמיני ימול], ומשם למדנו שמילה בשמיני דוחה את השבת – עיקר הלימוד לדעת הרדב"ז הוא שמי שנימול לשמונה דוחה שבת, ולא דווקא אם אמו טמאה לידה. ומה שאמר רב אסי מוסב רק על יליד בית, שבו יש צורך בהשוואה "לכם".

⁵³ ועוד רצה להוכיח טענתו מכך שהרמב"ם גורס כשאליות "וולדה עמה" (אמנם בגירסה שלפנינו נקט "עוברת עמה"), וא"כ אין הטעם מצד טבילה וטומאה, שהרי מה הרבותא לומר שילדה כבר, הרי אם הטעם היה טומאה – היה מעמיד שלקחה קודם לידה וכ"ש לאחר שילדה. אלא מחויב כפי שאמר שהמחלוקת דווקא בליד בית. ולא נמצא מקנת כסף הנימול לאחד אלא כשאין שייכות באם, כגון בשני לקוחות.

⁵⁴ יו"ד סי' רס"ז ס"ק ח'.

⁵⁵ עיי' בתשובת הרדב"ז הנזכרת, שדחה הבנה זו.

⁵⁶ וכן דעת הטי"ז על השו"ע (שם ס"ק א').

⁵⁷ פרק אי הלכה ג'.

כדלעיל, א"כ הבין הב"ח בלשון⁵⁸ הרמב"ם כי "יליד בית" זהו סימן לכך שנימול לשמונה. וא"כ כאשר הזכיר בהלכה י' רק יליד בית – לא בכוונת מכוון השמיט את מקנת כסף, אלא לומר שמקנת כסף הנימול לשמונה דינו ממש כיליד בית רגיל, שאינו דוחה את השבת מצד הספק. והקשה עוד לדעת הב"י, מדוע לשיטתו פסק הרמב"ם⁵⁹ ביוצא דופן ואנדרוגינוס⁶⁰ שנימול לשמונה אך מילתם לא דוחה שבת, והרי לת"ק לא תלוי הדבר בטומאה. ובסוף דבריו כתב שכן הביא השו"ע כלשון הרמב"ם, אך אצלנו בסי' רס"ז⁶¹ מופיע בלשון שונה. ובה גופא נראה לי מתורצת שאלתנו הראשונה, ובאמת זו היא דעת השו"ע בעצמו, שהרי כתב שם "יליד בית ומקנת כסף... אינם דוחים את השבת", ובסימן רס"ו⁶² – מה שכתב רק יליד בית – הוא כדברי הב"ח, שכן גם באו"ח⁶³ פסק לחומרא בדין בן הנוכרית והרי הגיורת שלא טבלה היא היא דינו של רב אסי, ומתוך פסיקתו שמיעא לן שפסק לחומרא⁶⁴ וחשש לדעת הסוברים כרב אסי ורב חמא, ונימול לשמונה ולא דוחה את השבת.

סיכום

הגמרא בשבת תולה את דעת רב אסי במחלוקת תנאים – האם טומאת לידה מהווה סימן למילה ביום השמיני כדעת רב חמא, או שמא צורת השתייכות העבד לבית אדוניו היא הגורם המכריע. מתוך כך ישנה גם נפק"מ למילה בשבת. ראינו ראשונים הסוברים שהלכה כדעת רב אסי, למרות שדעתו כיחיד, כיון שרוב האמוראים כמותו. ויש שפסקו כת"ק מדין "יחיד ורבים הלכה כרבים". אולם רוב הראשונים וגאונים רוצים לחשוש לסברות שניהם, משום שלא נפסק בגמרא הלכה כמי. לכן מי שלא טבלה אמו או שלא נטמאה טומאת לידה (כגון: יוצא דופן) – יימול לשמונה אך לא ידחה שבת. ובדברי הרמב"ם נאמרו מספר פירושים:

1. דעת הכס"מ שהרמב"ם פסק כת"ק, אלא שבמקנת כסף לא התלבט ת"ק ונימול לשמונה אפילו בשבת, אך ביליד בית הסתפק. וכן דעת הגר"א, שפסק כת"ק.
2. דעת הרדב"ז שפסק כרב חמא לחומרא, אלא שרב חמא מודה לת"ק במקנת כסף שנימול לשמונה ודוחה שבת.
3. דעת הב"ח שפסק לחומרא משום שאין הכרעה בגמרא הלכה כמאן, ומה שאמר בהלכה י' הכוונה היא לכלל הנקרא "יליד בית", שבתוכו כלול מקנת כסף הנימול לשמונה. וכך נראה לי שדעת השו"ע בעצמו. ובה מיושב מה ששאלנו ברישא.

⁵⁸ נראה לי כי גירסתו שונה מעט מזו שלפנינו, אך דבריו בהירים וניתנים להוכחה בקלות גם מתוך גירסתנו.

⁵⁹ שם הלכה ז'.

⁶⁰ מי שיש לו סימני זכרות ונקבות יחדיו (עי"פ הרמב"ם שם).

⁶¹ סעי' ב'.

⁶² סעי' י'.

⁶³ ס"י שלי"א סעי' ה'.

⁶⁴ הדרכי משה (ס"ק א') והש"ך (ס"ק ו') הביאו את דברי רבינו ירוחם בספר תולדות אדם וחווה (סוף נתיב כ"ג), שהחמיר באופן קיצוני ופסק שאין מחללין כלל שבת במילת העבדים אפילו טבלה אמו קודם שנולד.